

Filip Wojtusik

 <https://orcid.org/0009-0009-1312-6167>

 e-mail: 18569@student.upjp2.edu.pl

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

 <https://ror.org/0583g9182>

Polska poza Polską – tożsamość i nostalgia w tekstach emigracyjnych „Kultury”.

Recenzja książki: „Fetysze i fikcje.

Antologia tekstów poświęconych

emigracji polskiej po 1945 roku

opublikowanych na łamach «Kultury»”

Książka *Fetysze i fikcje. Antologia tekstów poświęconych emigracji polskiej po 1945 roku opublikowanych na łamach „Kultury”* to dzieło pod redakcją Rafała Stobieckiego i Aleksandry Sylburskiej. Praca ta jest ważnym przedsięwzięciem naukowym. Jest to antologia tekstów publikowanych w periodyku „Kultura”, który odgrywał kluczową rolę w kształtowaniu refleksji polskiej emigracji politycznej. Publikacja wpisuje się w szerszy nurt badań nad historią polskiej emigracji oraz jej intelektualnym dziedzictwem. Książka liczy 971 stron i podzielona jest na osiem części, z których każda opisuje inny aspekt życia polskiej emigracji na wychodźstwie. Są to kolejno: teksty programowe, dylematy polityczne polskiej emigracji, życie intelektualne i kulturalne Polaków na obczyźnie, główne ośrodki

polskiego uchodźstwa, polska codzienność na emigracji, emigracja a kraj, współpraca z uchodźcami z Europy Środkowo-Wschodniej, poszukiwanie emigracyjnej tożsamości oraz badania i ankiety na łamach „Kultury”.

W pierwszej części znajdują się teksty programowe, w tym artykuł *Fetysze i fikcje emigracji* Stanisława Zarzewskiego, który nadaje ton całej publikacji. Cała część to swoisty manifest intelektualny i światopoglądowy środowiska Instytutu Literackiego. Układ tekstów nie jest przypadkowy. Redaktorzy prowadzą czytelnika przez najistotniejsze problemy, z którymi zmagali się polscy emigranci polityczni po II wojnie światowej, ze szczególnym uwzględnieniem lat 40. i 50., czyli okresu formowania się głównych założeń ideowych tego środowiska. Wśród dominujących wątków pojawia się temat emigracji jako warunku egzystencjalnego – wyboru przymusowego, ale niosącego za sobą określone konsekwencje moralne i polityczne. Teksty otwierające antologię stawiają pytania o to, co oznacza pozostawanie poza granicami kraju w kontekście odpowiedzialności obywatelskiej i narodowej. Czy emigracja jest „ucieczką” czy raczej alternatywną formą walki o niepodległość? Pisarze i publicyści skupieni wokół „Kultury” zdecydowanie opowiadają się za drugim podejściem, jednak nie unikają autorefleksji, a co za tym idzie – ostrej krytyki życia emigracyjnego. Ten ton szczególnie wybrzmiewa w tekstach Juliusza Mieroszewskiego, który konsekwentnie budował wizję emigracji jako elity intelektualnej, predestynowanej do pełnienia roli sumienia narodu. Mieroszewski podejmował jednocześnie krytykę mitów i złudzeń emigracyjnych, ostrzegał przed postawą mesjanistyczną i moralną wyższością, które niekiedy paraliżowały zdolność środowiska do trzeźwej refleksji i skutecznego działania. Centralną postacią pozostaje oczywiście Jerzy Giedroyc, redaktor-ideolog, kształtujący linię pisma i sposób myślenia o roli emigracji. W tekstach poświęconych Giedroycowi pojawia się wyraźne napięcie między tradycją a modernizacją – między zakorzenieniem¹ w wartościach II Rzeczypospolitej a koniecznością ich rewizji w świetle nowych realiów powojennych. „Kultura” zostaje tu przedstawiona jako projekt intelektualny – platforma pluralistycznej debaty, ale także narzędzie polityczne, służące długofalowej strategii niepodległościowej.

1 Por. P. Wandycz, *Czy emigracja jest jeszcze potrzebna?*, w: *Fetysze i fikcje. Antologia tekstów poświęconych emigracji polskiej po 1945 r. opublikowanych na łamach „Kultury”*, red. R. Stobiecki, A. Sylburska, Łódź–Paryż 2024, s. 169; A. Bobkowski, *List*, w: *Fetysze i fikcje*, s. 57.

Podkreśla się jej unikalność: brak powiązań z partiami politycznymi, konsekwentną niezależność finansową i redakcyjną, a przede wszystkim – zdolność do prowadzenia dialogu zarówno z przedstawicielami emigracji, jak i środowiskami krajowymi. Tytułowa metafora „fetyszy i fikcji” zostaje uzasadniona już w pierwszych tekstach antologii, które bezlitośnie rozprawiają się z mitami towarzyszącymi życiu na emigracji. Krytyce poddano m.in. przekonanie o wyjątkowej moralności i politycznej skuteczności emigracji, wyidealizowaną wizję narodu w oderwaniu od rzeczywistości społecznej PRL, czy przekonanie o rychłym upadku komunizmu i szybkim powrocie do niepodległości.

Teksty te, często utrzymane w tonie polemicznym, nie tylko dekonstrukcyjnie analizują emigracyjne „świętości”, lecz także budują alternatywny program, oparty na konsekwentnym zaangażowaniu, krytycznym namyśle, ale i świadomości ograniczonych możliwości oddziaływania. Pojawia się tu również kategoria „odpowiedzialnej bezsilności” – uznanie, że choć realny wpływ emigracji na sytuację w kraju był ograniczony, to nie zwalniało to z obowiązku formułowania racjonalnych analiz i projektów politycznych.

Część pierwsza zawiera ponadto refleksje o uniwersalnym, wykraczającym poza polskie realia, charakterze doświadczenia emigracji. Odwołania do losów emigracji rosyjskiej, czeskiej czy węgierskiej służą zarówno porównaniu, jak i wypracowaniu szerszego modelu „emigracyjnego intelektualizmu środkowoeuropejskiego”. „Kultura” jawi się w tym ujęciu jako miejsce spotkania różnych „światów” politycznych regionu, jako narzędzie wypracowywania ponadnarodowej diagnozy kondycji powojennej Europy.

Druga część antologii przynosi zasadnicze pogłębienie refleksji nad kondycją polskiej emigracji politycznej, przedstawiając nie tylko spójne wizje polityczne i kulturowe, ale – przede wszystkim – rozbieżności, kontrowersje i konflikty, które towarzyszyły formowaniu się środowiska „Kultury” oraz szerzej pojętej elity uchodźczej.

To część najbardziej polemiczna i najbardziej dynamiczna – skupiona na prezentacji sporów światopoglądowych, intelektualnych i taktycznych, które ujawniają wewnętrzną złożoność emigracyjnego projektu. Redaktorzy świadomie eksponują pluralizm i konfliktowość środowiska, wskazując, że emigracja nie była bytem jednorodnym, lecz zbiorem konkurencyjnych narracji o Polsce, historii i jej przyszłości.

Jednym z najważniejszych punktów spornych, który powraca w wielu tekstach tej części, jest ocena II Rzeczypospolitej jako punktu odniesienia dla powojennej myśli politycznej emigracji. Część autorów – szczególnie

tych związanych z ruchem prometejskim lub środowiskami sanacyjnymi – postrzegala przedwojenne państwo jako model do rekonstrukcji². Inni, w tym Juliusz Mieroszewski, wskazywali na konieczność radykalnego zerwania z przeszłością i budowania nowoczesnej wizji Polski, zakorzenionej w pluralizmie, demokracji i otwartości na Europę³.

Spór ten miał charakter fundamentalny, dotyczył bowiem nie tylko strategii politycznej, ale także rozumienia narodowej tożsamości: czy Polska przyszłości miała być kontynuacją przerwanej niepodległości z lat 1918–1939, czy też całkowicie nowym bytem politycznym i cywilizacyjnym, wyrosłym z doświadczenia totalitaryzmów i wojny.

Drugi zasadniczy wątek tej części to stosunek do Polski Ludowej. Teksty zawarte w antologii pokazują różne stanowiska: od całkowitego odrzucenia legitymacji władz PRL, przez dystans i milczącą obserwację, aż po próby nawiązania pośredniego dialogu – przede wszystkim z inteligencją krajową oraz środowiskami opozycyjnymi. To właśnie na tym gruncie rodzą się najostrzejsze spory. Powstaje pytanie, czy kontakty z „krajem” oznaczały zdradę ideałów, czy też były koniecznym elementem odpowiedzialnej polityki emigracyjnej. Szczególnie wyraźnie wybrzmiewają tu teksty Leszka Kołakowskiego i Józefa Czapskiego, którzy postulowali otwartość na rzeczywistość PRL-owską, nie w sensie akceptacji jej systemu politycznego, lecz w duchu intelektualnej współobecności i troski o przyszłe porozumienie narodowe.

Część druga pozwala dostrzec konflikt pokoleń i idei. Z jednej strony mamy tu autorów starszego pokolenia, związanych z tradycją niepodległościową, wojskową, piłsudczykowską; z drugiej zaś młodsze pokolenie intelektualistów (często urodzonych już poza Polską lub wychowanych na Zachodzie), reprezentujących bardziej liberalne, kosmopolityczne podejście do kwestii tożsamości i patriotyzmu.

Obie grupy toczą spory nie tylko o strategię polityczną, ale również o język, styl, estetykę myślenia o Polsce. W tekstach widoczna jest różnica między heroiczno-patriotycznym patosem a chłodną analizą geopolityczną, typową dla Mieroszewskiego i Giedroycia. To właśnie w tej różnorodności tonów – od manifestu, przez esej, po analizę geostrategiczną – ujawnia się literacka i intelektualna siła „Kultury” jako pisma otwartego na różnorodność stylów wypowiedzi.

2 Por. S. Korbiński, *O naprawie Rzeczypospolitej Emigracyjnej*, w: *Fetysze i fikcje*, s. 215.

3 Zob. J. Mieroszewski, *Polacy i... poganie*, w: *Fetysze i fikcje*, s. 201.

Teksty drugiej części pokazują „Kulturę” nie tylko jako przestrzeń konsensusu, lecz także – a może przede wszystkim – jako forum debaty, gdzie ścierały się poglądy, formowały nowe paradygmaty i dokonywały redefinicje emigracyjnej tożsamości. Redaktorzy nie unikali kontrowersji – przeciwnie, prowokowali polemiki, drukowali różne stanowiska, umożliwiali konfrontację idei, wychodząc z założenia, że tylko taka dynamika ma wartość poznawczą i polityczną. Ta część obnaża zarazem naturalną kruchość i wewnętrzną niestabilność polskiej emigracji, podatnej na podziały, ideologiczne skrajności, a niekiedy – zwykłe ambicje personalne. Tym samym stanowi cenne źródło dla badaczy: pokazuje zarówno oficjalną linię redakcji, jak i nieoficjalne konflikty, które często rozgrywały się za kulisami.

Trzecia część antologii koncentruje się na najbardziej złożonym i drażliwym temacie powojennej emigracji: relacji z krajem. Emigracja stanęła w obliczu pytania: jak mówić do Polski i o Polsce, która istnieje pod rządami komunistycznymi?

W odróżnieniu od części pierwszej (konstrukcja misji) i drugiej (spory i kontrowersje), część trzecia ukazuje proces dojrzewania emigracji do dialogu – nie zawsze bezpośredniego, ale coraz bardziej świadomego i intencjonalnego. Zawarte tu teksty świadczą o przemianie myślenia: z oporu i izolacji w stronę delikatnych prób porozumienia, obserwacji, wymiany myśli. Teksty tej części analizują rzeczywistość PRL nie jako ideologiczny konstrukt, lecz jako realną przestrzeń życia milionów Polaków – ze wszystkimi paradoksami, ograniczeniami i procesami społecznymi. Autorzy porzucają wcześniejsze uproszczenia, które traktowały PRL jako monolit – zideologizowaną, opresyjną atrapę państwowości – i zaczynają dostrzegać społeczne, kulturowe i moralne złożoności życia „tam”.

Pojawia się refleksja nad wewnętrzną ewolucją systemu, rosnącą autonomią społeczeństwa, zmianami pokoleniowymi, a także znaczeniem opozycji demokratycznej i niezależnej myśli inteligenckiej. „Kultura” staje się tu nie tyle trybuną emigracyjną, ile kanałem komunikacyjnym, próbującym nawiązać dialog z intelektualistami krajowymi – często wbrew oficjalnym narracjom zarówno PRL, jak i części środowisk na uchodźstwie.

Autorzy podejmują też fundamentalne pytania etyczne: czy wolno pisać „do kraju”? Jakie są granice tego kontaktu, by nie przekroczyć linii zdrady ideowej lub legitymizacji reżimu? Teksty pokazują złożoność tej debaty: z jednej strony podkreślana jest potrzeba lojalności wobec idei niepodległościowych, z drugiej – odpowiedzialność za naród żyjący w kraju, jego potrzeby, nadzieje i możliwości działania.

W tym kontekście wyjątkowo wybrzmiewają teksty Jerzego Giedroycia, który uznawał, że nawet jeśli nie można nawiązać bezpośredniego porozumienia politycznego z PRL-owskimi instytucjami, to trzeba rozmawiać z ludźmi, z kulturą, z inteligencją. Przyszłość Polski nie miała bowiem zależeć wyłącznie od zmian zewnętrznych (upadku komunizmu), ale od wewnętrznej ewolucji świadomości obywatelskiej – i właśnie w tym procesie emigracja miała do odegrania ważną rolę.

Część trzecia zawiera także teksty będące odpowiedziami na głosy z kraju – listy, świadectwa, komentarze czy refleksje, które napływały do redakcji „Kultury” i były przez nią publikowane lub inspirowały dyskusje⁴. W ten sposób antologia dokumentuje ruch dwustronny: emigracja już nie tylko mówi „o” Polsce, ale zaczyna mówić „z” Polską – przyjmując pozycję partnera w dialogu, a nie tylko nauczyciela czy moralnego przewodnika⁵. Szczególną wagę mają tu teksty pisarzy i eselistów aktywnych po obu stronach żelaznej kurtyny, m.in. Józefa Czapskiego, który podejmował próbę opisu „wspólnej wyobraźni”, łączącej doświadczenie wojny, okupacji i powojennej traumy – doświadczenie niezależne od miejsca, w którym przyszło żyć. Takie teksty tworzą aksjologiczny pomost, na którym mogły spotykać się różne światy – wbrew propagandowym podziałom.

Trzecia część antologii to również krytyczne spojrzenie na rolę samej emigracji – teksty niejednokrotnie kwestionują przywilej mówienia „w imieniu narodu”, akcentując konieczność pokory, empatii i słuchania. Emigracja przestaje być tylko strażnikiem idei – staje się też obserwatorem, rozmówcą, komentatorem, który musi uznać swoją ograniczoną sprawczość i szukać innych form oddziaływania niż tylko moralne osądy. W tym sensie część ta ukazuje pewną dojrzałość środowiska „Kultury”, przejście od tonu deklamacyjnego i manifestacyjnego do bardziej zniuansowanego, dialogicznego i refleksyjnego. Emigracja polityczna, jak się okazuje, może być źródłem wartościowych analiz, ale nie może zastąpić realnego życia społecznego w kraju.

Czwarty rozdział antologii stanowi punkt kulminacyjny – podsumowuje dotychczasowe doświadczenia i jednocześnie wyznacza kierunki dalszych rozważań. To rozdział najbardziej przyszłościowy, zwrócony ku nadchodzącej rzeczywistości: ku wolnej Polsce, zjednoczonej Europie i światu po zakończeniu zimnej wojny. Zawarte tu teksty są wyrazem

4 Zob. R. Gorczyńska, *Polski Nowy Jork na ziemiach i w chmurach*, w: *Fetysze i fikcje...*, s. 351; B. Brodziński, *Co zostanie z polskiego Londynu*, w: *Fetysze i fikcje...*, s. 337.

5 Zob. H. Świdorska, *Wydawnictwo emigracyjne 1945–1989*, w: *Fetysze i fikcje...*, s. 351.

politycznej wyobraźni i odwagi intelektualnej środowiska „Kultury”, które – mimo ograniczonych środków i położenia poza głównym nurtem wydarzeń – potrafiło myśleć strategicznie, realistycznie i zarazem wizjonersko o tym, co może nastąpić po upadku komunizmu.

W centrum tej części znajdują się scenariusze przyszłości Polski, formułowane w latach 70. i 80., kiedy realna perspektywa upadku ZSRR wydawała się jeszcze mało prawdopodobna. Tym bardziej zaskakuje trzeźwość i precyzja prognoz, jakie formułują autorzy: nie tylko przewidują możliwe formy liberalizacji czy transformacji systemu, ale też przygotowują ideowe rusztowanie dla przyszłego państwa.

Polska przyszłości – według myśli Giedroycia, Mieroszewskiego czy Czapskiego – musi być wolna, pluralistyczna, zakorzeniona w Europie, a zarazem świadoma własnych traum i ograniczeń. To program polityczny, a równocześnie projekt kulturowy i moralny, który ma unikać błędów II RP i nie powielać wzorców narodowej izolacji.

Jednym z kluczowych momentów tej części jest analiza koncepcji ULB (Ukraina–Litwa– Białoruś) autorstwa Mieroszewskiego i Giedroycia. Ich stanowisko wyrażało przekonanie, że wolna Polska nie może istnieć bez wolnych sąsiadów, a nowy porządek europejski musi się opierać na odrzuceniu imperialnych ambicji – zarówno rosyjskich, jak i polskich. To stanowisko – odważne i nowatorskie w swoim czasie – stanowiło fundament długofalowej wizji polityki wschodniej, opartej na uznaniu podmiotowości narodów, które w przeszłości znajdowały się w orbicie polskiego wpływu. „Kultura” wzywała do partnerskiego podejścia, wyrzeczenia się resentymentów, rewizjonizmów terytorialnych i narodowych mitów.

Z dzisiejszej perspektywy koncepcja ULB jawi się jako wyprzedzająca swój czas – stanowiąc inspirację dla późniejszej polityki wschodniej III Rzeczypospolitej. Teksty antologii mają tu wartość nie tylko historyczną, ale i prognostyczną – jako wzór realistycznego, a zarazem moralnie odpowiedzialnego myślenia strategicznego.

Artykuły zawarte w czwartej części nie ograniczają się do kwestii narodowych. Ich ambicją jest również umieszczenie przyszłej Polski w szerszym kontekście europejskim. Pojawia się refleksja nad naturą integracji europejskiej, jej wartością cywilizacyjną, ale i zagrożeniami (utrata tożsamości, uniformizacją, dominacją silniejszych państw). W tekstach nie brak krytycznego europeizmu – Polska ma być częścią Zachodu, ale nie za cenę porzucenia własnej historii, pamięci i kultury. Europa, o jakiej marzy emigracja, to przestrzeń różnorodna, federalna, demokratyczna, w której dawne peryferie stają się pełnoprawnymi uczestnikami wspólnoty politycznej.

Ta część pokazuje również nową rolę emigracji – nie już jako strażnika tradycji czy ośrodka oporu wobec komunizmu, ale jako architekta idei, który wyprzedza rzeczywistość, proponuje język i wyobrażnię przyszłości. Emigracja staje się tym samym laboratorium idei transformacyjnych – od systemu politycznego, przez kształt granic, po relacje międzynarodowe. W tym kontekście szczególną wagę mają teksty dotyczące instytucji, obywatelstwa, wolności i odpowiedzialności politycznej – pisane z dystansu geograficznego, ale z niespotykaną trafnością i wycuciem przyszłych wyzwani. Autorzy tej części nie są tylko komentatorami – są twórcami języka zmiany, który zostanie realnie podjęty po 1989 roku.

Z punktu widzenia naukowego to część niezwykle cenna: ujawnia źródła ideowe wielu koncepcji politycznych realizowanych po 1989 roku, pozwala śledzić ewolucję myśli geopolitycznej, a ponadto badać napięcia między marzeniem a realnością. Emigracja – w tej odsłonie – nie tylko ocalała pamięć, nie tylko prowadziła spory i dialog, lecz także przygotowała grunt pod przyszłość, która nadeszła.

Piąta część *Fetyczy i fikcji* stanowi refleksję nad stanem polskiej emigracji po 1989 roku, kiedy to upadek komunizmu i zmiany ustrojowe w Polsce otworzyły nowy rozdział w dziejach tego zjawiska. Analizuje zmiany w samej emigracji oraz jej nowe wyzwania w obliczu demokratycznych transformacji, integracji z Zachodem i problemów tożsamościowych.

Po dekadach wyobcowania, wewnętrznego sporu i orientacji na walkę o wolność, emigracja stanęła wobec nowego pytania: jaką rolę odegrać w Polsce, która już nie jest „tym” krajem z czasów PRL, ale wchodzi w fazę odnowy i integracji ze światem zachodnim?

Początek lat 90. to czas, w którym emigracja przestaje pełnić rolę jedyne bastionu oporu, a jej wpływ na życie polityczne kraju zaczyna słabnąć. Po obaleniu komunizmu zmienia się znaczenie „Kultury” i innych środowisk emigracyjnych: z inicjatorów idei i strażników niepodległości stają się kontynuatorami dziedzictwa, funkcjonując już w odmiennych realiach politycznych. Emigracja wpisuje się w globalny obieg – z jednej strony zbliża się do Polski, z drugiej nadal egzystuje częściowo w izolacji, odczuwając nostalgię za „złotymi czasami”, gdy była „głosem sumienia narodu”.

Po 1989 roku emigranci zaczynają doświadczać nowych wyzwań tożsamościowych. Polska, w której osiedlali się przez dekady, staje się już nie tylko „ich ojczyzną”, ale „nową Polską”. Część emigrantów zaczyna rozważać, czy ich miejsce na mapie świata i w historii pozostaje jeszcze związane z Polską, czy też ich przyszłość należy do nowych kultur, przetrzeń i idei. Pytanie o tożsamość emigracyjną staje się fundamentalne:

czy jest to tożsamość zakorzeniona w przeszłości, w polskiej tradycji kulturowej, czy może emigranci powinni stawiać na wielokulturowość i elastyczność, adaptując się do nowych warunków życia w międzynarodowych środowiskach?

Kolejną kwestią jest poczucie wyobcowania – emigranci, którzy przez lata byli „wykluczonymi” z życia politycznego w kraju, stają się teraz częścią rozpoczynającej się integracji Polski z Zachodem. Ich obecność w życiu politycznym kraju jest już jednak bardziej subtelna, mniej dominująca, a miejsce, które przez dekady zajmowali jako stróże pamięci i autorytety moralne, zostaje zajęte przez nowych liderów, tworzących nową wspólnotę narodową.

Transformacja lat 90. była swoistym katalizatorem. Część autorów wskazywało, że przemiany gospodarcze i polityczne w Polsce stanowią dla emigracji zarówno szansę, jak i wyzwanie. Z jednej strony dostrzegano możliwość powrotu, a z drugiej – wzrost konkurencji na rynku pracy, spowodowany rosnącą mobilnością w ramach wspólnego rynku europejskiego sprawia, że powrót nie zawsze jest prosty. Wartością, jaką emigracja wnosi do Polski po 1989 roku, jest doświadczenie demokracji, przywództwa intelektualnego oraz praktyczne umiejętności, których Polsce brakowało w początkowej fazie transformacji. To właśnie emigranci mogli zaoferować Polsce wiedzę i doświadczenie w zakresie integracji z Europą, wspólnego rynku oraz zarządzania złożonymi procesami politycznymi i społecznymi.

Piąta część pokazuje pokoleniowy rozdźwięk, który ma wpływ na sposób, w jaki emigranci angażują się w życie polityczne kraju. Starsi emigranci traktują sprawy polskie jako sprawy egzystencjalne, związane z najgłębszymi korzeniami narodowymi, młodsze pokolenie – jako sprawy techniczne, mniej obciążone emocjonalnie, bardziej związane z integracją w nowym świecie.

Szósta część antologii stanowi kluczowy segment publikacji, który skupia się na samoświadomości emigracji jako środowiska intelektualnego i politycznego. Teksty zawarte w tej części odzwierciedlają wewnętrzne napięcia, refleksje nad tożsamością oraz krytyczne podejście do mitu „Polski na obczyźnie” jako moralnego depozytariusza narodowych wartości.

Część ta wyróżnia się dużą różnorodnością autorów i stanowisk. Znajdują się w niej zarówno głosy apologetyczne wobec działalności paryskiej „Kultury”, jak i teksty o charakterze rewizjonistycznym, wskazujące na ograniczenia tego środowiska, jego elitaryzm i momentami oderwanie od realiów życia przeciętnego emigranta. Wspólnym mianownikiem pozostaje jednak chęć zrozumienia roli polskiej inteligencji emigracyjnej

w kontekście nie tylko politycznym, lecz także społecznym i kulturowym. Analizowane artykuły wpisują się w szerszy dyskurs o roli emigracji jako „sumienia narodu” oraz o mechanizmach tworzenia pamięci zbiorowej poza granicami kraju. Uderzająca jest przy tym samoświadomość autorów – zdają sobie sprawę z historycznej wyjątkowości swojej sytuacji, ale też z jej ulotności i ograniczeń. Dyskusje podejmowane w tej części antologii ujawniają z jednej strony intelektualną żywotność środowiska „Kultury”, z drugiej zaś – jego skłonność do mitologizacji własnej roli.

Siódma część antologii skupia się na problematyce relacji między emigracją a krajem – zarówno w wymiarze ideowym, jak i polityczno-kulturowym. Zgromadzone tu teksty stanowią świadectwo prób nawiązania intelektualnego dialogu między Polską Ludową a środowiskami emigracyjnymi, przy jednoczesnym zachowaniu niezależności i krytycznego dystansu.

Ważnym tematem przewijającym się w omawianych artykułach jest pytanie o granice lojalności wobec państwa i narodu, a także o moralną odpowiedzialność emigranta za wspólnotę narodową. Pojawia się też refleksja nad tym, czy i jak możliwa jest „wspólnota doświadczeń” między tymi, którzy pozostali, a tymi, którzy wybrali życie na uchodźstwie (bądź zostali zmuszeni do niego).

Na uwagę zasługuje obecność tonów rewizjonistycznych – autorzy kwestionują wcześniejsze opozycyjne uproszczenia i starają się podjąć bardziej zniuansowaną refleksję nad rzeczywistością PRL-u. Choć wciąż dominuje ton nieufności wobec oficjalnych struktur władzy, to jednak pojawia się gotowość do dialogu z krajowymi intelektualistami oraz potrzeba przełamania dwubiegunowego myślenia o Polsce „tu” i „tam”.

Ósma część antologii” podejmuje tematykę dziedzictwa emigracyjnego oraz jego recepcji po 1989 roku. Teksty zebrane w tej części stanowią próbę krytycznej autorefleksji nad rolą środowiska paryskiej „Kultury” w nowej rzeczywistości III Rzeczypospolitej. Pojawiają się w nich z jednej strony głosy triumfalistyczne, podkreślające wkład emigracji w odzyskanie suwerenności, z drugiej – głosy pełne rozczarowania, wskazujące na marginalizację dziedzictwa emigracyjnego w nowym porządku politycznym i kulturowym.

Autorzy – zarówno dawni współpracownicy Instytutu Literackiego, jak i młodsze pokolenie komentatorów – analizują przemiany polskiego życia publicznego z perspektywy ideowego dziedzictwa Giedroycia. Często pojawia się pytanie o trwałość „testamentu Kultury” oraz jego aktualność w kontekście pluralistycznej, mediatyzowanej i zideologizowanej sceny politycznej po 1989 roku. W szczególności interesujące są teksty, które

podejmują temat „pamięci selektywnej” – mechanizmu, w którym dziedzictwo emigracyjne ulega uproszczeniom bądź instrumentalizacji w dyskursie publicznym. Krytyczna postawa wobec kanonizacji Giedroycia jako niekwestionowanego autorytetu idzie w parze z próbą zachowania intelektualnej niezależności i dążeniem do obiektywnej oceny dorobku paryskiego środowiska.

Ósma część stanowi ważny głos w dyskusji nad polityką pamięci i tożsamości narodowej po transformacji ustrojowej. Zebrane teksty oferują cenne źródło dla badaczy najnowszej historii Polski oraz inspirację do dalszych badań nad długofalowym wpływem emigracji na kształtowanie się współczesnego dyskursu politycznego, ideowego i kulturowego. Podsumowując, antologia *Fetysze i fikcje* to nie tylko zbiór źródeł historycznych, ale również pogłębiona refleksja nad losem polskiej emigracji jako formą życia intelektualnego, politycznego i egzystencjalnego. Ukazuje, jak uchodźstwo stało się przestrzenią krytycznego myślenia o Polsce, Europie i nowoczesności. Publikacja pozwala dostrzec ciągłość idei oraz napięcia, które kształtowały emigracyjne środowisko i wpływały na jego relacje z krajem. Co istotne, pozwala także zrozumieć współczesne debaty o tożsamości, pamięci zbiorowej i roli elit intelektualnych w kształtowaniu życia publicznego – czyniąc z emigracji kategorię analityczną, a nie jedynie historyczne zjawisko. Szczególnie dziś, w kontekście wojny za wschodnią granicą, opisy powojennego społeczeństwa, traumy i tożsamości stają się znów niepokojąco aktualne i skłaniają do nowych interpretacji dawnych doświadczeń.

Redaktorzy podjęli decyzję o umieszczeniu w antologii wyłącznie tekstów z „Kultury”, pomijając inne wydawnictwa Instytutu Literackiego, takie jak „Zeszyty Historyczne”. Wprowadzenie zawiera uzasadnienie tego wyboru, wskazując na szczególne znaczenie „Kultury” jako medium środowiska emigracyjnego.

Interesującym aspektem publikacji jest zastosowanie kodów QR, umożliwiających czytelnikom dostęp do rozszerzonych materiałów w Internecie. Jest to innowacyjne podejście, pozwalające na uzupełnienie kontekstu prezentowanych tekstów.

Mocnymi stronami tej publikacji są staranny wybór tekstów, odzwierciedlający kluczowe zagadnienia polskiej emigracji politycznej po 1945 roku; uwzględnienie szerokiego spektrum opinii i poglądów, co pozwala na lepsze zrozumienie różnorodności środowiska emigracyjnego; dbałość o wierność oryginalnym publikacjom przy jednoczesnym dostosowaniu ich do współczesnych standardów edytorskich; innowacyjne wykorzystanie technologii cyfrowych (kody QR) w kontekście badań historycznych.

Mimo wysokiej wartości naukowej, pewne decyzje redakcyjne mogą budzić wątpliwości. Pominięcie tekstów z „Zeszytów Historycznych” może być odbierane jako ograniczenie perspektywy badawczej. Ponadto warto byłoby rozważyć bardziej szczegółowe komentarze historyczne, które pomogłyby mniej obeznanym czytelnikom w lepszym zrozumieniu kontekstu niektórych publikacji.

Dalsze badania mogłyby objąć porównanie narracji „Kultury” z innymi periodykami emigracyjnymi oraz analizę recepcji tych tekstów w Polsce Ludowej.

Fetysze i fikcje to cenna publikacja dla badaczy historii polskiej emigracji, historii idei oraz dziejów „Kultury”. Antologia ta nie tylko systematyzuje wiedzę na temat kluczowych zagadnień politycznych i kulturalnych polskiego wychodźstwa, ale również otwiera nowe perspektywy badawcze. Jest to lektura niezbędna dla wszystkich zainteresowanych historią powojennej Polonii i jej wkładem w światowe dziedzictwo intelektualne.